

Європейський компонент політичної та правової культури еліти Гетьманщини XVIII ст.

Досліджується європейський компонент в політичній та правовій культурі еліти Гетьманщини XVIII ст., вплив на неї європейської суспільно-політичної думки. Зроблено джерелознавчий аналіз політико-правової культури української еліти.

Ключові слова: європейський компонент, політична культура, правова культура, Гетьманщина, політична еліта.

Для України, яка у 1991 році проголосила свою незалежність і визначила курс на творення демократичної держави та інтеграцію до європейського економічного, політичного та культурного простору, тема відповідності соціокультурному розвитку європейській традиції сьогодні актуальна. Адже вона дозволяє не тільки виявити відповідність обраного європейського геополітичного вибору національним інтересам, а й розробити конкретні заходи щодо його реалізації. Науковці долучилися до розробки теоретичних аспектів теми, обґрунтування концепцій геополітичного і історичного підґрунтя європейської інтеграції України та подальших перспектив соціально-політичного розвитку українського суспільства з врахуванням його політичної культури та менталітету [1]. Сучасна дослідниця Шевченко Н.В обґрунтовує концепцію існування України у зовнішньополітичному просторі як складової Центрально-Східної Європи, наголошуючи, що поляки, литовці, білоруси та українці в силу історичних обставин мали «спільну соціокультурну і політичну спадщину» [2]. Всі вони проживали на території Речі Посполитої. Визначаючи таке геополітичне становище України як політичного організму і враховуючи інкорпорацію Гетьманщини до складу Російської імперії, Шевченко Н.В. приходять до висновку, що наша держава займає унікальне положення, знаходячись між Заходом і Сходом. Виникає питання, а до якої саме Європи направляло свій шлях українське суспільство: Західної чи Східної? Тим паче, що виходячи з досліджень Ларі Вульфа, у XVIII ст. Західна Європа боролася за тотальне панування над Східною, добивалась створення єдиної Європи [3, с.20–21; 7–28]. Тому вважаємо необхідним присвятити окреме дослідження цьому аспекту проблеми.

В сучасних працях зроблено джерелознавчий аналіз політичної та правової культури еліти Гетьманщини [4].

Цікаво дослідити європейський компонент як складову суспільно-політичного життя Гетьманщини, виділивши його вплив на політичну та правову культуру еліти XVIII ст.

Предметом дослідження автора статті є вплив європейської суспільно-політичної думки на політичну та правову культуру еліти Гетьманщини у XVIII ст.

Вагому роль у формуванні європейського компоненту політичної і правової культури відіграло перебування українських земель з XIV ст. під владою Великого князівства Литовського, а з 1569 р. і Речі Посполитої. Погодимось із думкою Шевченко Н.В. про те, що актуальною в середовищі старшини існувала литовська політико-правова традиція [5, с.68]. Литва та Польща були державами, які мали демократичні риси розвитку суспільства. Це проявлялось у виборності короля та сейму, свободі релігії для політичної еліти Речі Посполитої та ін. Така соціально-політична ситуація призвела до пошуку видатним релігійним діячем М.Смотріцьким спільних рис між народами, що входили до складу Речі Посполитої. В таких обставинах народилась його концепція про рівність польського, литовського та руського народів. У кінці XVI – в першій половині XVII ст. старшина «була носієм спільної для шляхетства Речі Посполитої політичної культури, сповідувала традиційні для шляхетського середовища цінності, виявляла станову елітарність і солідарність, патріотизм, любов до «політичної» вітчизни, демонструвала відданість існуючій політичній системі» [6, с.44]. Тобто, у XVI–XVII ст. старшина була носієм класичної європейської політичної культури з демократичними засадами існування суспільства. У XVIII ст. ситуація змінюється у зв'язку з інкорпораційним процесом Гетьманщини до складу Російської імперії. Гетьманщина стає полігоном, на якому борються республіканські засади з монархічними і демократичні з абсолютистськими. Монархізм та підкорення закону власній волі, а не навпаки, як це було в Гетьманщині завдяки політичному курсу російських чиновників, призвели до перемоги над її громадянським суспільством. Проте європейський компонент політичної та правової культури еліти Гетьманщини домінує над російськими політико-правовими традиціями, які протягом століття активно нав'язувалися населенню. В силу історичних обставин еліта замість того, щоб розвивати республіканську, повинна була засвоювати протилежну – монархічну.

Не секретом для представників політичної еліти Гетьманщини була перспектива входження до соціальної структури Російської імперії. Але тут постає наступне запитання: до якого стану віднести політичну еліту Гетьманщини? В Російській імперії стану на зразок старшини не існувало, а чиновники ставилися до неї як до людей другого ґатунку. Тому перспектива опинитися у дворянському стані була хиткою. Усвідомлюючи ці процеси, старшина намагалася на них вплинути так, щоб мати той статус, якого вона набула під час перебування під протекцією польського короля, залишивши свої права і вольності, а саме: приймати участь у виборах короля (гетьмана), генеральної, полкової і сотенної старшини; отримувати за військову та державну службу землі, мати залежних селян. Це відбувалося в той час, коли російська еліта цікавилась військовою службою та власними земельними володіннями. Представників цього стану цікавила військова та адміністративна служба [7, с.12].

Російське дворянство не бажало ускладнювати своє життя навчанням в університетах. Вищі навчальні заклади були переповнені представника-

ми різночинної інтелігенції [7]. Освітня ситуація в середовищі старшини була кардинально протилежною. Традиційно кожна родина, яка належала до політичної еліти Гетьманщини віддавала дітей на навчання. Помітивши таку особливість у розвитку свого стану, старшина почала розуміти, що високий рівень освіти – це один із козирів, який допоможе їй опинитися у складі еліти Російської імперії і зберегти свої права та вольності, якими вона користувалась перебуваючи у складі Речі Посполитої.

Освіта Гетьманщини на початку XVIII ст. кардинально відрізнялась від російської. Їй була притаманна європейська система освіти. Перш за все головний університет Гетьманщини – Києво–Могилянська академія – був навчальним закладом європейського взірця. Навчання проводилось латинською мовою, викладалися сім вільних мистецтв (трівіум і квадріум). На роботу до Києво–Могилянської академії запрошували переважно тих, хто навчався у Західній Європі [8,с.59]. Європейську університетську школу пройшли такі видатні викладачі навчального закладу, як Й. Кроковський, Ф. Прокопович, С. Тодорський [8,с.59]. Повертаючись з–за кордону, вони привозили не тільки нові знання, але й книжки, якими поповнювали особисті бібліотеки і бібліотеки друзів, академічну книгозбірню. В суспільстві Гетьманщини йшов постійний обмін європейською літературою. Яскравим прикладом такого обміну є переписка Ф. Прокоповича та Я. Марковича. В одному з листів знаходимо повідомлення Ф. Прокоповича Я. Марковичу про надсилання йому шести книг: «Апологию англійського короля Іакова и обьясненіе изъ посланія къ римлянамъ, что современная римская апостольская церков не есть апостольская»..., «Политику о прав± гражданскомъ» Готфрида Гофмана, который учитъ тепер въ Лейпциг±» [9,с.501]. Тому не дивно, що у розробці курсів викладачі Києво–Могилянської академії використовували твори європейських авторів. Більшість курсів розпочиналась з вивчення античної авторів, наприклад Гомера, Езопа, Аристотеля, Цицерона, Цезаря, Сенеки, Горація, Овідія, Юстина, Петрарки [8,с.79]; латинська мова вивчалась за підручником Е.Альвара, який жив у Португалії, а французька – за «Граматикою» Пеплера.

Інші навчальні заклади Гетьманщини – Чернігівський та Переяславський колегіуми – ввібрали в себе європейські освітні тенденції, маючи у штаті викладачів із випускників академії. До того ж в середовищі старшини спостерігається тенденція отримання освіти в університетах Європи. В Німеччині здобули освіту Петро Симоновський та Андрій Гудович [10,с.354], Василь Дмитрашко–Райча – у Сілезії та Празі [10,с.406], Іван Сучченко виховувався в Кенігсберзькій академії [10,с.429]. Тут же навчався Іван Туманський [11,с.223], Іван Полетика навчався в Кільському та Лондонському університетах [12,с.121].

Окремі представники еліти Гетьманщини збирали цілі бібліотеки історичної, політичної та правової літератури, які привозили самі із Західної Європи, або їх діти під час навчання в університетах. Найбільші з них належали М.Ханенку, І.Мазепі, Я.Марковичу, К.Розумовському, І.Скоропадському, а бібліотека Г.Полетики нараховувала більше тисячі томів. Він спілкувався із старшинами, які перебували у Західній Європі, замовляв їм книги. Багато книг привіз йому брат Василь Полетика.

До складу бібліотеки М. Ханенка входили такі польсько–литовські твори правової думки, як «Изъ конституції сейма вольнаго Варшавскаго», «О правахъ за короля Іоанна Казимира», «Переводъ съ польскаго

Комісія Гадяцька 1659 г.», «О книг± конституція Варшавская 1578 г. Кор. Польского и Великого Князя Литовскаго на вольности» [13,с.156]. До того ж М.Ханенко мав у власній бібліотеці текст Конституції П. Орлика від 5 квітня 1710 р.

Отже, силу впливу європейських ідей на політичну і правову культуру української еліти можна вивести із того факту, що вона активно цікавилась особливостями європейської політичної, історичної та правової літератури. Старшина Гетьманщини намагалася надавати більшій значущості європейському компоненту політичної і правової культури та використовувати в політико-правовій практиці нові європейські течії, не дозволяючи монархічним традиціям проникнути до політичної та правової культури Гетьманщини.

Тому в середовищі еліти Гетьманщини активно розповсюджувалися ідеї Просвітництва, яке виникло в Західній Європі. Вони були залучені до процесу правотворчості гетьманом у вигнанні П. Орликом. Ще О.К. Струкевич звернув увагу на те, що Конституція 1710 р. проголосила незалежність кожної з гілок влади.

Важлива роль у використанні в реформуванні органів влади ідеї державницької теорії просвітництва належить останньому гетьману Української козацької держави К.Розумовському. З легкої руки Катерини II політична еліта Гетьманщини мала можливість використовувати просвітницькі ідеї у державотворчому процесі, що й зробив гетьман. К.Розумовський в межах Гетьманщини реалізовував просвітницьку теорію управління державою, яка знайшла свою реалізацію в судовій реформі 1763 р. Взагалі його можна назвати гетьманом, який найповніше порівняно зі своїми попередниками, реалізував державницьку теорію Просвітництва. На думку О.К. Струкевича ця реформа «розпочала процес розподілу виконавчої і судової влади» [14,с.221]. В той же період, на думку історика, «в Гетьманщині почався процес виокремлення законодавчої гілки влади» [14,с.21].

Політична еліта Гетьманщини відрізняється тією особливістю, що її представники входили до складу інтелектуальної, культурної, духовної, світської еліти Російської імперії. Вони тут, або в університетах Гетьманщини чи Західної Європи, отримували освіту а згодом залишалися працювати в навчальних закладах та державних установах Російської імперії. Такі представники еліти, що походили із Гетьманщини активізували свої інтереси навколо ідей Просвітництва, батьківщиною якого була Західна Європа.

Окремо слід виділити діяльність Я.П. Козельського. Він походив із козацької родини, навчався у Києво-Могилянській академії, але доля привела його у 1750 р. до Санкт-Петербургу. Ведучи тут педагогічну діяльність, Я.П. Козельський захоплюється історією і згодом починає переклад відомих європейських історичних творів Л. Гольберга «Датська історія», К.-Ф. Мозера «Государ та міністр», Р.-О. Верто д'Обьофа «Історія про зміни, що відбувались в Швеції у роздумах віри та правління». Я.П. Козельський приймав участь у перекладі «Енциклопедії» Дені Дідро. Цей твір надихнув його на написання двохтомника «Статті з філософії та частей її з Енциклопедії». Переклад Я.П.Козельським статей з «Енциклопедії», присвячених політиці, природному праву, суспільному договору, поставив перед російським суспільством питання форми правління в державі та акцентував увагу на правовому обґрунтуванні

політичної влади. В умовах діяльності Законодавчої Комісії 1767–1768 рр. підтримував ідею громадянського суспільства. Отже, був типовим представником української політичної еліти, яка сформувала громадянську політичну та правову культуру.

Наступним представником різночинної інтелігенції та просвітником був Г.В. Козицький. Він ініціював створення товариства «Собрание, старающееся о переводе иностранных книг» (1768–1774 рр.), яке займалося розповсюдженням просвітницької літератури, приймав участь у перекладі «Енциклопедії».

Слід звернути увагу на діяльність Г. Свинського, який цікавився європейською історією та зробив спробу коротко описати політичне становище кожної європейської країни [15, с.34–35]. Йому імпонувала теорія суспільного договору та вчення про природні права людини, а політичним ідеалом була республіка.

Зацікавленість європейською політичною думкою, історією вплинула на формування політичних ідеалів Г.А. Полетики. Він намагався їх втілити під час роботи в Законодавчій Комісії. Так, у «Мнѣніи на читанный проект правъ благородныхъ» він наполягає на розробці чітких критеріїв, що відрізняють кожний елемент внутрішньої структури категорії «благородні», тобто бояр, графів та дворян. Г.А. Полетика обґрунтовує свою думку тим, що рівність еліти була в Римській республіці, а згодом у Генуезькій та Венеціанській республіках, а при монархічній формі правління цього досягти неможливо [16, с.351]. Політичним ідеалом Г.А. Полетики була автономія Гетьманської шляхетської республіки під протекторатом Російської імперії із збереженими шляхетськими правами і вольностями.

Отже, ідеї Просвітництва глибоко проникли в політичну та правову культуру еліти Гетьманщини. Її представники розповсюджували ці ідеї в Російській імперії. Таким чином наведені факти свідчать про роль, яку відігравала політична та правова спадщина Західної Європи у формуванні політичної та правової культури еліти Гетьманщини.

Історично глибше пов'язана з Гетьманщиною була Східна Європа, внаслідок тривалого перебування земель Гетьманщини у складі Речі Посполитої. Еліта першої успадкувала від неї європейські демократичні засади існування суспільства, для яких були характерними вибори гетьмана та генеральної старшини, відстоювання власних прав і вольностей, існування договірних засад між гетьманом та протектором, політичною елітою, чіткий механізм роботи законодавства у діяльності всіх органів влади. Сучасний дослідник П. Сас приділив значну увагу вивченню політичної культури українського суспільства кінця XVI – першої половини XVII ст. і прийшов до висновку, що «старшина була носієм спільної для шляхетства Речі Посполитої політичної культури, сповідувала традиційні для шляхетського середовища цінності, виявила станову елітарність і солідарність, патріотизм і любов до «політичної» вітчизни, демонструвала відданість існуючій політичній системі» [6, с.44]. Уже у XVIII ст. політична еліта Гетьманщини використовувала свою належність до шляхетського стану для того, щоб не втратити набуті у минулі часи права та вольності. Це спонукало окремих представників шукати у своєму генеалогічному дереві польське походження. Багато родів походили із шляхти. Серед них згадаємо такі, як – то: Ждановичі, потомство Никифора Дворецького [10, с.397], Долинські, Дублянські, Дуніни–Борковські [10, с.452], Заньковські, Значко–Яворські, Іскрицькі, Карпінські, Ковельські, Костенецькі [17],

Полетики. Василь Полетика займався складанням старшинських родоводів, шукаючи підтвердження шляхетського походження старшинських родів. Така акція мала на меті довести російським чиновникам свою належність до еліти Речі Посполитої. Політична еліта Гетьманщини розглядала цей момент як можливість ввійти до російського дворянства, зберігаючи свої права і вольності.

Наступним кроком старшини для збереження свого статусу у суспільстві Російської імперії на рівні того, що існував до 1648 р. і мав демократичні засади, утверджуючи еліту як громадян суспільства, було прагнення зберегти старе законодавство часів перебування Гетьманщини у складі Речі Посполитої. Перш за все це Другий статут Великого князівства Литовського, який був головним зводом законів для Гетьманщини і мав європейське походження. На Статут як головний кодекс Гетьманщини, посилались укладачі кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), «Прохання малоросійського шляхетства» (1763 р.) [18, с. 89, 92] та «Наказів малоросійського шляхетства» (1767–1768 рр.). Автори останніх використовували норми європейського права в якості правового інструментарія для доведення власної належності до шляхетського стану. А шляхетство було рівним дворянству. Тому старшина завдяки посиланням на Другий Статут Великого князівства Литовського сподівалась відстояти свій колишній статус і зрівнятися у правах з дворянством, залишаючи непорушними права і вольності. Зокрема укладач «Наказа переяславського шляхетства» З.Забіла використав посилання на Статут для обґрунтування питання спадкового землеволодіння. Він наполягав на тому, що «утвержда каждому шляхтичу въ вѣчности потомственное наслѣдственное владѣніе» [19, с.39], Російська імперія теж повинна зробити такі поступки старшині.

Але на Статуті не закінчується перелік європейських нормативно-правових документів, що регулювали статус еліти Гетьманщини. Сучасні історики намагалися проаналізувати норми магдебурзького права [20]. Укладачі кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» активно використовували норми західноєвропейського права – «Зерцало Саксонське» та «Порядок краткий приказной» Гроїцького, «Право Хелмське», «Артикули права магдебурзького».

Укладачі наказів до Комісії по укладанню Нового Уложення (1767–1768 рр.) були знавцями нормативно-правових документів польсько-литовського походження, які діяли на території Гетьманщини. Зокрема, вони наводять: «Привілей 1569 р. Жыцькунта Второго» [21, с.5]. Статуть Великаго Княжества Литовскаго [22, с.11], привілеї «оть королей Польскихъ и Великихъ Князей Литовскихъ, въ 1433 году отъ Владислава Ягелла, въ 1507 году отъ Сигізмунда Первого» [23, с.25]. Всі вони були розраховані на діяльність в республіканській державі.

Правові традиції Речі Посполитої впливали на розвиток політичної системи суспільства Гетьманщини. Це чітко простежується у «Проханні малоросійського шляхетства» (1763 р.). Укладачі цього документу пропонували підтвердити юридичний статус Ради Старшин, яка за особливостями своєї діяльності нагадувала польський Сейм. Також тут можна зробити висновок про те, що еліта Гетьманщини прагнула до існування поряд з монархом виборчого органу влади на зразок Сейму. На її думку, це призводило до взаємоконтролю між сеймом та королем, а у нашому варіанті між гетьманом і Радою Старшин.

Питому вагу європейського компоненту в правовій культурі Гетьманщини XVIII ст. відіграє термінологія, використана старшиною в процесі правотворчості. На думку історика Д. Міллера, «терминъ шляхетство вновь выползаєтъ на свѣтъ только в 18 в., когда на сцену выступило уже третье поколѣніе козацкой старшины; внуки тѣхъ сотниковъ и полковниковъ, которые когда-то прогнали изъ Украины настоящую гербованную шляхту» [24, с.5]. В «Правах, за якими судиться малоросійський народ», наприклад, еліта позначається не словом «старшина», а словом «шляхта». Політична еліта Гетьманщини, таким чином, прагнула довести російській владі, що належить до еліти Речі Посполитої, яка є рівною російському дворянству. Така ж ситуація спостерігається у «Проханні малоросійського шляхетства». Тут теж йде мова про політичну еліту Гетьманщини як про шляхетство.

Вдало цю тему підняв на засіданнях Законодавчої Комісії 1767–1768 рр. депутат від Лубенського полку Г.А. Полетика. Для обґрунтування питання правомірного входження еліти Гетьманщини до російського дворянства він любівав ідею належності політичної еліти Гетьманщини до шляхти. Остання належала до еліти європейських держав і була рівною російському дворянству. На його думку, це був єдиний шанс довести необхідність включення цього стану до російського дворянства. В силу того, що еліта Гетьманщини входила до шляхетської еліти в складі Речі Посполитої, Г.А. Полетика наполягав на існуванні в її середовищі шляхетської демократії, тільки підпорядковуватись вона повинна монархові, а не гетьманові, як було насправді. Депутат робив все можливе для того, щоб відстояти статус шляхетства для політичної еліти Гетьманщини. У «Мнѣніи на читанный проект правъ благородныхъ» Г.А. Полетика акцентує увагу на нечіткості формулювання належності політичної еліти Гетьманщини до «правъ благородныхъ». Він був противником такого становища, тому що «права благородныхъ» автоматично припиняли дію «навѣчно» затверджених малоросійських прав, які планувалося узаконити. В такій ситуації Г.А. Полетика звернувся до європейських політичних та правових поглядів, оскільки малоросійські права були сформульовані на засадах європейського права. Григорій Андрійович добре розумів, що «Проект правъ благородныхъ» скасовував автономію Гетьманщини, припиняючи тим самим її існування на європейських політико-правових нормах, що формувалися століттями. Тому він йде на одну з останніх спроб врятувати автономію і дає у «Мнѣніи на читанный проект правъ благородныхъ» коротку характеристику прав шляхетства, які мають повну протилежність дворянським: шляхетство має право змінювати закони, контролювати податкову систему Гетьманщини, обирає громадянські та військові чини виключно із малоросійських шляхтичів, судяться за передбаченим законом порядком, судять своїх підданих, користуються власним прибутком, безмитно торгувати власною сільськогосподарською продукцією, забороняв постій російських військ на території шляхетських маєтностей [16, с.355]. Викладені Г. Полетикою права української шляхти є характеристикою прав політичної еліти республіки. Перспектива вступити до дворянського стану автоматично нівелювала ці права української шляхти. Тому Г.А. Полетика виступав проти такої інкорпорації, запевняючи Законодавчу Комісію залишити минулі права, вольності та свободи українського шляхетства.

Аналізуючи «Проект правъ благородныхъ», Григорій Андрійович критично поставився до аналізу цього документу. Вивчаючи твори європейських авторів, Г.А. Полетика порівнював політичну систему Російської імперії та Європи. У «Мнѣніи на читанный проект правъ благородныхъ» він використовує таке порівняння в обговоренні проблеми надання статусу дворянина. Він захищає право старшини отримувати дворянський статус, беручи на озброєння той аргумент, що «тѣ монархіи сильнѣ и безопаснѣ, которыя по мѣрѣ пространства своего имѣють довольное число дворянъ» [16, с.347]. Таким чином він намагається направити учасників Законодавчої комісії до європейської моделі існування еліти, розглядаючи її як передову. До того ж сама ідея створення та роботи Законодавчої Комісії у 1767–1768 рр. була сформульована та втілена в життя на основі передових просвітницьких ідей. І Г.А. Полетика звернувся до європейської моделі еліти як стану, за допомогою якої прагнув довести і належність політичної еліти Гетьманщини до європейської, виводячи її походження із шляхетства.

Більше того, навіть правове обґрунтування служби російському цареві, який уособлював монархічну владу старшина пояснювала європейськими правовими категоріями, які в реальному житті Речі Посполитої регулювали правомірну поведінку республіканської автономії. У юридичному обґрунтуванні та визначенні норм права, за якими старшина повинна була служити російському государеві, кожен пункт Гл. 5 «О службѣ государевой военной и о порядкѣ воинскомъ», арт. 1 має посилання на Литовський Статут [25, с.68–76]. Таким чином, обґрунтування законної діяльності російської влади на території Гетьманщини та виявлення основних правових аспектів поведінки старшини відносно російської політичної еліти відбувалося шляхом застосування деяких європейських республіканських правових норм, які були повною протилежністю монархічного законодавства Російської імперії.

Посилання на європейські джерела права бачимо у військового канцеляриста XVIII ст. С. Величка, який у своєму літописі використовував друковані конституції варшавських сеймів і краківські газети [26, с.179].

В середовищі військових канцеляристів на Гетьманщину дивитись як на європейську державу. Військовий канцелярист С. Дівович розглядав її як східноєвропейське автономне утворення, тому «Разговор Великороссии с Малороссией» вийшов у нього багатий на суперечки між головними діючими особами, політико-правові настрої Гетьманщини у його розумінні мали більший вплив Східної Європи, ніж Російської імперії. З цим і пов'язаний організований останньою процес інкорпорації малоросійських прав, який завершився повною їх заміною імперським законодавством.

Таким чином, європейський компонент займав особливе місце в політичній та правовій культурі еліти Гетьманщини XVIII ст. Політична еліта використовувала його особливості в якості джерела обґрунтування своєї ідентичності та для доведення російському дворянству, що, належачи до шляхетського стану, вона є рівною йому і має право користуватися закріпленими в Речі Посполитій правами і вольностями.

Список використаних джерел

1. Шпорлюк Р. Євразійський дім. Проблеми ідентичності в Росії та Східній Європі. // Сучасність. – 1992. – №5. – С. 69–78; «Круглий стіл»: «Україна в геополітичному інтер'єрі кінця ХХ ст.» // Політична думка. – 1994. – №2; «Круглий

стіл» : «Україна посткомуністична: у пошуках «третього шляху» // Політична думка. – 1994. – №2; Симоненко Р.Г. Про геополітичний фактор в історії України // Укр. іст. журн. – 2001. – №3; Скоблик В.П. Історія Русі – України Х1–ХУІІІ ст. у контексті міжцивілізаційних відносин // Укр. іст. журн. – 1998. – №5; Смельянова І.А. Сучасна інтерпретація деяких аспектів історії України – Русі в «Осягненні історії» А.Дж. Тойнбі. // Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Серія історична. – Миколаїв, 2006. – Т.52. – С.110–114; Олена Бетлій. Перевинайдення Східної Європи. // Критика. – 2007. – № 7–8. – С.5–9; Александер Ф'ют. Повернення до Центральної Європи? // Критика. – 2008. – №6. – С.22–26; Шевченко І. Україна на захід від Сходу. // Критика. – 2009. – №1–2. – С.22–24; Ларі Вульф. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. – К., 2009. – С. 20–21, 27–28; Грицак Я. Регіон уявний і наявний: Східна Європа на мапі цивілізації // Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні ісеї. – К.: Критика, 2004.; Грицак Я. І ми в Європі? // Критика. – 2003. – №4. – С.5–8; З. Когут. Коріння ідентичності. – К. 2008, Його ж: Російський централізм та українська автономія. Імперське поглинання Гетьманщини (1730–1830). – К., 1996; В.М. Горобець «Між Варшавою і Москвою. Козацька еліта в пошуках політичної легітимації. – К., 2003.

2. Шевченко Н.В. «Ягелонська спадщина» у світлі сучасних українських історичних студій. // Історичний архів. – М., 2008. – Т.1. – С.29–39; її ж: Сучасний проект історії Центрально–Східної Європи в історіографії: результати та проблеми. // Наукові праці: Науково–методичний журнал. – Т.100. Вип.87. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С.123–130.

3. Ларі Вульф. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. – К., 2009.

4. Макушина Г.І. Політична та правова культура населення Гетьманщини ХVІІІ ст. (джерелознавчий аналіз). // Наукові праці: Науково–методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – Т. 100. – Вип. 87. – С.166–122.

5. Шевченко Н.В. Про еволюцію політичного устрою Гетьманщини у ХVІІІ ст. // Укр. козацька держава. – К., 1994. – С.67–69.

6. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець ХVІ – перша половина ХVІІ ст.). – К.: «Либідь», 1998. – 296 с.

7. Штранге М.М. Демократическая интеллигенция России в ХVІІІ в. – М.: «Наука». – 306 с.

8. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво–Могилянської академії. – К., 2008. – 203 с.

9. Интимная переписка Ф. Прокоповича съ Я. Марковичемъ. // Киевская старина. – 1882. – № 6. – С.498–508.

10. Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т. 1. – 519 с.

11. Оглоблин О. Люди старої Малоросії. – Острог–Нью–Йорк, 2000. – 454 с.

12. Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т. 4. – 832 с.

13. Дневник Николая Ханенко. // К.С. – 1896. – № 7. – С.151–195.

14. Струкевич О.К. Типологія політичної культури. // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. Т.1./ ред. В.А. Смолій. – К.: Вид. дім «Києво–Могилянська академія», 2006. – С.216–226.

15. Винский Г. Моё время. // Екатерина II: фасад и задворки империи. – С.6–100.

16. Сборникъ Императорскаго русскаго историческаго общества. – СПб., 1882. – Т. 36.

17. Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. 2. – 720 с.

18. Проханя малоросійського шляхетства. // Укр. істор. журнал. – 1993. – № 9. – С.87–94.

19. Наказ Переяславського шляхетства. // Накази малоросійським депутатам 1767 г. і акти о виборах депутатів Комісії сочинення Уложения. – К., 1864. – С. 36–46.

20. Вислобоков К. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення // Права, за якими судиться малоросійський народ (1721–1743). – К., 1998. – С. IX–XLVIII; Бойко І.Й. Правове становище населення Гетьманщини за кодексом 1743 р. – Л., 1997. – 29 с.; Гуржій О.І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII–XVIII ст.). – К.: В.и. – 1994. – 48 с.; Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII ст. – Львів: НТШ. – 1994. – 198 с.

21. Наказ Глухівського шляхетства. // Накази малоросійським депутатам 1767 г. і акти о виборах депутатів Комісії сочинення Уложения. – К., 1864. – С. 2–9.

22. Наказ Черніговського шляхетства. // Накази малоросійським депутатам 1767 г. і акти о виборах депутатів Комісії сочинення Уложения. – К., 1864. – С. 9–23.

23. Наказ Прилуцького шляхетства. // Накази малоросійським депутатам 1767 г. і акти о виборах депутатів Комісії сочинення Уложения. – К., 1864. – С. 23–31.

24. Миллер Д. Очерки изъ истории юридическаго быта Старой Малороссіи. // К.С. – 1897. – № 1. – С. 1–31.

25. Права, за якими судиться малоросійський народ. – К., 1998. – 547 с.

26. Апанович О.М. Козацькі літописці. // Неопалима купина. – 1995. – № 5–6. – С. 178–182.

Макушина А.И. Европейский компонент политической и правовой культуры элиты Гетманщины XVIII в.

Исследуется европейский компонент в политической и правовой культуре элиты Гетманщины XVIII в., влияние на нее европейской общественно-политической мысли. Сделан источниковедческий анализ политико-правовой культуры украинской элиты.

Ключевые слова: европейский компонент, политическая культура, правовая культура, Гетманщина, политическая элита.

Makushina, A.I. European component in the political and legal culture of Hetman State's elite in XVIII century

It is researched the European component in political and legal culture of elite of Hetmanshchyni of the 18 th century, the influence of the European social political ideas on it. It is made the source study analysis of political legal culture of the Ukrainian elite.

Key words: European component, political culture, legal culture, Hetman State, political elite.